

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ В СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОГО ХРОНОТОПУ РОМАНУ В. ПІДМОГИЛЬНОГО “НЕВЕЛИЧКА ДРАМА”

У статті запропоновано підхід до визначення загальнолюдських цінностей через аналіз внутрішнього хронотопу. Окреслена загальна просторово-часова структура роману В. Підмогильного “Невеличка драма”, виділено основні типи хронотопу у творі, вказується їх аксіологічна функція. Внутрішній хронотоп трактується як узагальнений хронотоп пам'яті, хронотоп уяви, оніриченський хронотоп. Аналізується ступінь релевантності пам'яті та уяви у створенні внутрішнього хронотопу. Основна увага зосереджується на прояві таких загальнолюдських цінностей як любов і свобода в даному типі хронотопу.

Ключові слова: загальнолюдські цінності, хронотоп, внутрішній хронотоп, любов, свобода.

В статье предложен подход к определению общечеловеческих ценностей через анализ внутреннего хронотопа. Очерчена общая пространственно-временная структура романа В. Подмогильного “Небольшая драма”, выделены основные типы хронотопа в произведении, указывается их аксиологическая функция. Внутренний хронотоп трактуется как обобщенный хронотоп памяти, хронотоп воображения, онирический хронотоп. Анализируется степень релевантности памяти и воображения в создании внутреннего хронотопа. Основное внимание сосредотачивается на проявлении таких общечеловеческих ценностей как любовь и свобода в данном типе хронотопа.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, хронотоп, внутренний хронотоп, любовь, свобода.

The article recommends an approach for the expression of universal values by means of the analysis of internal chronotope. Spatio-temporal structure of V. Pidmohylny's novel “Nevelychka Drama” is outlined, the basic types of chronotope in the novel are defined and their axiological function is indicated. The internal time-space is treated as an encompassing chronotope of memory, imagination, dreams. The degree of relevance of memory and imagination to the

creating of internal chronotope is analysed. The main focus is on the manifestation of such universal values as love and freedom in this type of chronotope.

Key words: *universal values, time-space, chronotope, internal chronotope, love and freedom.*

Просторово-часові параметри художньої картини світу змінюються в залежності від різних факторів. При цьому мають значення не стільки соціально-історичні обставини (хоча не можна повністю виключити і їх вплив), скільки стан культури, науки, світоглядні установки, які наявні в той чи інший період в певній країні або ряді країн. Специфіка простору і часу в різні періоди і в різних країнах, крім історичних обставин, зумовлена, насамперед, панівними установками і тенденціями в ідеологічній і культурній сферах життя. Аналіз хронотопу, як системи онтологічних й аксіологічних координат, своєрідної єдності часу і простору, яку прагне осмислити і відтворити автор крізь призму екзистенційного і духовного буття героїв, набуває особливої актуальності. Крім того, просторово-часова структура художнього твору є елементом авторської картини світу і втілює індивідуальну систему цінностей.

Роман Підмогильного “Невеличка драма” неодноразово ставав об’єктом вивчення та інтерпретації. Дослідників цікавила жанрова своєрідність твору, новаторство композиційної побудови, стильова приналежність цього роману, способи творення образів. Згадані аспекти набули оцінки у розвідках Ю. Шереха, В. Мельника, М. Тарнавського, С. Павличко, В. Шевчука, Р. Мовчан, С. Луцій, Н. Бернадської. Проте саме аксіологічним аспектам хронотопу твору не було присвячено спеціальної наукової студії.

Метою цієї статті є розгляд внутрішнього хронотопу як аксіологічного феномену: визначення його сутності та аксіологічної ролі, яку він виконує у відтворенні авторської картини світу.

Фундаментальні цінності включають у себе найбільш тривалі за терміном дії цінності, які зберігаються і передаються від покоління до покоління, переходячи від одного типу суспільства до іншого. Зрозуміло в той же час, що ці цінності не можуть бути абсолютно незалежними від розвитку суспільства. І. Слоневська розглядає фундаментальні цінності як духовні абсолюти, які, з одного боку, є позачасовими та універсальними принципами, що визначають загальний характер людського буття, а з іншого, детермінуються соціально-культурними чинниками, забезпечуючи при цьому цілісність певного суспільства [1: 5].

Існування вищих цінностей завжди пов’язане з виходом за межі приватного життя індивідуума. Вищі цінності залучають до того, що

немає вище самого індивідуума, чим визначається його власне життя, з чим нерозривно зв'язана його доля. Ось чому вищі цінності, як правило, носять загальнолюдський характер. Вищі цінності — частина матеріальних, духовних і соціально-політичних цінностей, що, як правило, мають загальнонародне і загальнолюдське значення — мир, життя людства, цінності суспільного ладу, уявлення про справедливість, волю, права й обов'язки людей, дружбу, любов, довіру, родинні зв'язки, цінності діяльності (праця, творчість, творення, пізнання істини), цінності самозбереження (життя, здоров'я), цінності самоствердження і самореалізації, цінності, що характеризують вибір особистих якостей: чесність, хоробрість, вірність, справедливість, доброта та ін.

Персонажі романів В. Підмогильного ведуть екзистенціальний пошук єдності і абсолюту, намагаючись сховати внутрішній індивідуальний світ від впливу зовнішнього простору і часу, при цьому їх придулок одночасно є і духовним, і матеріально визначеним простором.

Внутрішній хронотоп характеризується значною індивідуалізацією часу й простору. Спостерігається змішування майбутнього, минулого та теперішнього часу. В залежності від уявлень героя, часопростір може трансформуватися, а отже, домінантною формою таких модифікацій є психологія людини, своєрідність її емоційної сфери. Такий тип хронотопу особливо актуалізовано у романі “Невеличка драма”. Для увиразнення цієї своєрідності емоційної сфери автор використовує любовну історію головної героїні. Любов стає не просто аксіологічною домінантою, а й простором, в якому все відбувається.

Камерність роману “Невеличка драма”, його просторова обмеженість дає письменнику можливість зосередитись на розкритті внутрішніх переживань героїв, їхній екзистенції, а тому важливо прослідкувати вираження внутрішнього простору і часу головних героїв, тобто внутрішнього хронотопу. Внутрішнє відчуття перебігу часу далеко не тотожне астрономічному часу. Як зазначає С. Луцій: “за невеликий проміжок часу Марта пережила стільки подій, скільки вистачило б на декілька років” [2: 45]. У внутрішньому хронотопі головної героїні ведучу змісто- та формотворчу роль відіграє час, а просторова складова виконує переважно допоміжну функцію. Крім того, внутрішній хронотоп функціонально розгортає інтелектуально-когнітивні та емоційно-мотиваційні аспекти структури ціннісних ставлень до світу, вказує на зміни у розумовій, морально-естетичній сферах особистості.

Важливими структурними чинниками у творенні внутрішнього хронотопу виступають пам'ять і уява. Необхідно з'ясувати ступінь релевантності образів пам'яті і уяви до внутрішнього хронотопу. У книзі “Поетика простору” Г. Башляр підкреслює просторовий характер образів, а їх аналіз називає “топоаналізом”. “Під топоаналізом потрібно розуміти систематичне психологічне дослідження ландшафту нашого внутрішнього життя” [3: 29].

Уява існує як би в двох просторах — реальному і вигаданому. Реальний простір часто буває обмеженим, замкнутим, тоді як вигаданий простір панує над реальністю, іноді зберігає, іноді знищує те, що існує в реальності. Але разом з тим уява має власну реальність. Сприймавши реальність реального простору, уява створює реальність уявного у вигаданому просторі.

Пам'ять є одним із феноменів внутрішнього простору, що полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду. Пам'ять грає роль “схованки”, в якій зберігається світ нескінченно багатьох образів і уявлень без наявності їх у свідомості. Це ніби абстрактно збережені образи, і для того, щоб вони спливали в пам'яті, стали зримими, потрібними є пригадування, а також відтворююча і асоціативна сила уяви.

Г. Башляр у роботі “Поетика простору” фіксує увагу на поняттях “пам'ять” і “пережитий досвід”. Вважається, що легко можна зрозуміти те, що людина пережила і відчула сама. “Пережите” виступає фактором уявного існування. Життя пропускає через себе “пережите”, відокремлює його від природного життя, і таким чином чуттєвий і об'єктивний світ залишаються осторонь, а людина занурюється в суб'єктивність. Поняття “пережитого” породжує поняття “минулого і пам'яті”. Г. Башляр підкреслює, що “треба завжди виходити з минулого і невпинно відходити від нього” [3: 43]. Перш ніж вивчати образ, треба відшукати в реальності те, що могло б послужити причиною уяви і перенести у власний світ кілька реально пережитих образів.

Отже, спостерігаємо тісний взаємозв'язок пам'яті і уяви. Попри різне функційне навантаження, образи, творені уявою, опираються на пам'ять, водночас і образи пам'яті через пригадування матеріалізуються, стають зримими завдяки уяві.

Здатність пам'яті та уяви виходити за рамки реальної дійсності дають підстави говорити про внутрішній хронотоп, у якому пригадуване минуле і уявне майбутнє немовби втиснуті в теперішнє, чи навіть не вичлененні з нього.

У романі центральним образом є жінка, її прагнення, її бажання, її мрії. Автора значно більше цікавлять внутрішні переживання Марти, аніж зовнішня подієвість. Звідси і камерність роману, у якому часово-просторові орієнтири реалізовано соціально-історичним хронотопом, локальним хронотопом кімнати і власне внутрішнім хронотопом. Причому виділені типи хронотопу перебувають у постійній взаємодії: то протиставляються один одному, а то накладаються один на одного.

Соціально-історичний хронотоп — це розлога панорама міста 20-х років. Він характеризується часопросторовою конкретністю (визначеністю), проте позбавлений атрибутивної деталізації і слугує тлом розгортання подій. У ньому актуалізовано часову складову, що увиразнює характеристики тогочасної доби. Такий стиль автор, вочевидь, обрав, щоб підкреслити прагматичність життя у місті. Велике місто спонукає до розвитку раціональності і цинізму. Тут не повинно бути особливих сентиментів, бо вони заважають вибудовувати пряму лінію здобуття матеріального благополуччя. Саме тому Марта як героїня, для якої традиції її маленького провінційного містечка надто важливі, чинила опір цій раціональності. Вона за духом значно ближча до природного, широго.

Характерна для романної творчості В. Підмогильного опозиція “своє-чуже” увиразнює розбіжності цінностей головної героїні та її соціального оточення. Свобода як найвища моральна цінність є сутнісною характеристикою Марти. В. Малахов вказує на двовекторність свободи, “що визначають загальну скерованість існування людини: вектор визволення і вектор відповідальної причетності” [4: 271]. Тобто перший напрям веде людину шляхом протистояння оточуючій дійсності, він “веде людину вперед, розкриває перед нею нові можливості, нові обрії буття” [4: 271–272]. Протилежний напрям — спрямованість своєї волі саме всередину наявної ситуації свого буття, коли людина “визначає своє місце в ній, стає на бік тієї або іншої з діючих у ній сил, гармонізує відносини між її компонентами” [4: 271–272]. У романі актуалізовано саме “відцентровий” напрям свободи, де воля людини в цілому скерована на реалізацію певних цілей або ідеалів, що виходять за межі існуючого стану речей. Такою ціллю для Марти стає любов. Р. Мовчан вдало зазначає, що це почуття головної героїні “допомагало їй внутрішньо вдосконалюватись, відвойовувати насамперед саму себе (а не завойовувати зовнішній світ, місто)” [5: 433].

На початку роману автор змальовує сон головної героїні, який вказує на її посилену емоційність, її мрії. Оніричний хронотоп виявляє найпотаємніші бажання Марти, її сексуальну невдоволеність. Прагнення чуттєвої реалізації виводить героїню в іншу реальність — творений нею уявний світ. Не можна сказати, що вона цілком відірвана від реального світу — Марта балансує між двома світами (реальним і ілюзорним), віддаючи перевагу останньому (бажаному). У цей інший бажаний світ головна героїня занурюється, читаючи літературні твори, бо хоче “закохатись безтямно, так, як у романах колись писали... Я хочу так, як у романі!” [6: 554–555]. Бажана любов переносить дівчину у фантастичний часопростір: “Повинна бути казка... Розкривається завіса, і таке м’яке, м’яке світло... Виростають гаї, в них затишок, пухка трава... І тут річка. Ввечері річка тиха, здається, підеш по ній... А входиш все глибше, глибше, вода підіймається, стаєш легка, скидаєш із себе всю вагу й пливеш...” [6: 555]. Внутрішній хронотоп тут опирається на образи пам’яті, бо, здається, Марта пригадує рідний їй простір Канева, а вже уява трансформує його в ілюзорний хронотоп.

Поштовхом до занурення в уявний світ може стати певний предмет зовнішнього світу, як це відбувається, коли Марта отримує квіти від невідомого прихильника: “Розпаливши в груді, Марта під дією тепла ще глибше поглинула в уяву. З якихось порізнених уривків, що послужливо спливали їй у пам’яті, уривків, до різного часу навіть належних, вона пристрасно зшивала прудкою голкою бажаний образ. Плутаючи з дійсністю власні мрії, ніби явно снячи, ліпила дівчина чоловічу постать, відчувала її близьку присутність і невимовлені слова” [6: 551]. Як бачимо, пам’ять і уява переплітаються у творенні внутрішнього хронотопу.

Отак перебуваючи у витвореному уявному світі, Марта не помічає, як до неї приходить кохання. Віддавшись цілковито своїм почуттям, вона ще більше поглиблює прірву між реальним і уявним світом. Наповненість коханням позначилась на сприйнятті оточуючої дійсності і відчутті перебігу часу героїнею. Реальним стає час лише щоденних побачень з коханим, все решта перетворюється на монотонне чергування служби на посаді і побутових справ: “Якось зразу ці відносини склались і зразу ж суворо оформились у певний непорушний ритуал: бути вкупі від 7 до 12 години в Мартиній кімнаті” [6: 667–668].

Насолоджуючись коханням, головна героїня не бачить оточуючої фальші, кар’єризму, прагматичного розрахунку, а намагається

зберегти свою сутність і захистити своє почуття. Відстороненість від оточуючого світу виявляється і у зміненому сприйнятті часу: “Вона не відрізняла сьогодні від учора, всі дні їхньої любові були їй одним суцільним днем, одною величною хвилиною, що випала з-під влади часу” [6: 687]. Марта створює ілюзорний світ любові, сповнений насолоди і мрій. Прагнення тілесної реалізації свого почуття пов’язане теж із мріями про рідний простір Канева: “пригадалися їй мрії про Канів, про дитинство своє, з яким вона жадала пов’язати кінець дівочтва в якесь неподільне безпосереднє ціле, щоб народитися жінкою там, де була народилася, коло великої ріки, серед великого степу в урочистому святі кохання й природи” [6: 642]. І знову ж тут пам’ять дає поштовх уяві перенестись в нереальний уявлюваний простір.

Із розвитком стосунків Марти і Славенка внутрішній світ головної героїні зазнає змін: “Якщо на початку любові біохімік не здавався їй надто реальним, якщо раніш її часто змагала нісенітна уява, що він є тільки витвір її мрій, то дедалі більше вона спізнавала його, засвоювала його в усіх його словах, у всіх його рисах та дрібницях, і він поволі зробився їй єдиною дійсністю, що існувала в світі” [6: 702].

Зовнішні обставини грубо вриваються у витворений нею ілюзорний світ: “В своєму звільненні, в ненависті сусідів, у вигнанні з помешкання вона вбачала одну причину, що збурила на неї людей, а саме — любов свою” [6: 702]. Проте Марта доволі стійка, щоб зберегти своє почуття, тому і вирішила припинити стосунки з коханим, бо не хотіла втрачати того уявного світу, у якому її любов сягала безмежності і нескінченності. Н. Бернадська зауважує, що таким несподіваним поворотом автор “наголошує на тому, що доба науково-технічних досягнень, раціоналізму не може подолати вічне почуття кохання, тим більше, що воно є виявом унікальності кожної людини, її духовної сутності у ставленні до інших людей і світу” [7: 129].

Внутрішній хронотоп зазнав якісних змін з моменту розставання Марти із Славенком. Автор декілька разів акцентує на зміщенні часових координат в уяві головної героїні: “Це було четвертого дня, чи краще — четвертої вічності від створення її нового світу” [6: 719], або ж “Викреслити з життя ці чотири безумні дні, ці чотири вічності страшної омани? І раптом ці вічності видались їй короткою миттю, одною тільки миттю маячні” [6: 722]. Але остаточно руйнується світ ілюзій, коли Марта довідується про одруження Славенка: “Все плуталось у неї. Жениться... наречена... завтра весілля... А вона? Отже, весь час, коли вона жила тільки ним, коли безтямно прагнула ство-

рити для нього й для себе щось нове в житті, щось світле, вічне, прекрасне, — він дунив, дунив її!” [б: 730]. З цього моменту В. Підмогильний не окреслює часових і просторових параметрів внутрішнього хронотопу головної героїні.

Автор закінчує роман, описуючи сон Марти. Цей сон має вже інший характер, аніж той, введений на початку роману. Можна припустити, що цей спочинок, спричинений емоційними перипетіями, дасть сили дівчині рухатись далі “назустріч новому сонцю, що зійде завтра над землею” [б: 741]. А з іншого боку, можливо, це знову ж відхід від реальності, натяк на подальше існування героїні в уявному світі.

Отже, внутрішній хронотоп є структурною ознакою головної героїні. В ньому існує своя власна реальність, у якій часові і просторові межі доволі рухливі. Художні засоби дають можливість автору розхляпати межі простору і часу і проникати у вічність і безмежність. Пам’ять і уява виступають головними чинниками творення внутрішнього хронотопу, виявляючи при цьому каузальні відношення. На функційному рівні внутрішній хронотоп у романі “Невеличка драма” є виразником таких фундаментальних цінностей як любов та свобода, водночас репрезентантом ціннісних орієнтирів автора. Перспективним видається дослідження аксіологічного наповнення різних типів хронотопу у романі, а також аналіз загальної ієрархії цінностей, представлених у творі.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Слоневська І. Б. Формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 — “Соціальна філософія та філософія історії” / Слоневська Ірина Борисівна; Інституті вищої освіти Академії педагогічних наук України. — К., 2002. — 25 с.
2. Луцій С. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного / Світлана Луцій. — К.: Стилос, 2008. — 152 с.
3. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Пер. с франц. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 376 с.
4. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. — 4-те вид. / Віктор Малахов — К.: Либідь, 2002. — 384 с.
5. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер’єрі: Монографія / Раїса Мовчан. — К.: ВД Стилос, 2008. — 544 с.
6. Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника; Ред. тому В. Г. Дончик. — К.: Наук. думка, 1991. — 800 с.
7. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: Монографія / Ніна Бернадська. — К.: Академвидав, 2004. — 368 с.